

NORDISKA

Stockholm

Omkring mellan 100 och 200 föremål, som så vitt känt förvaras sedan 1980-talet i Karlstads kommun - dels i en privatbostad. Föremålen avspeglar kriminalvårdens fängelseperioden i Sverige fr o m 1840-talets mitt, och utsträckning ett kulturhistoriskt värde.

Inledningsvis följer nedan en översikt och bakgrund till cellfängelsemiljöer i Sverige med fokusering på verksamhet respektive Karlstad. Tonvikten läggs på vård och bevarande under de senaste drygt 30 åren att i Sverige skapa ett få

Gävle

Birger Lindroos pensionerades som biträdande regions grundaren av och initiativtagaren till Fängelsemuseet i Gävle, vilket som bekant idag inryms i f d länsutställning, vilken han successivt byggde upp fr o m 1910 inrymt i f d läns häktets byggnad - mellan Slottet och kriminalvårdens regionkansli och var Birger Lindroos ningen Fängelsemuseet i Gävle, som driver verksamheten museet i Gävle.

Ystad

Ystadsbon Kurt Sköld arbetade från 1949 som anställd till nerläggningen på 80-talet. Han intresserade sig till på motsvarande sätt som Lindroos i Gävle, successivt av föremål och arkivhandlingar. Sedan ystadsanställd Sköld för att fängelsebyggnaden skulle bevaras åt en av f d cellfängelset få inreda ett fångvårdsmuseum. Minnadsminne 1989, men i byggnadens nya användning museum. Kurt Sköld sålde år 2003 sin föremålssamling Fängelsemuseet i Gävle.

NORDISKA MUSEET

Stockholm

Omkring mellan 100 och 200 föremål, som så vitt känt saknar ägare eller ansvarig förvaltare, förvaras sedan 1980-talet i Karlstads kommun - dels i Värmlands museums magasin och dels i en privatbostad. Föremålen avspeglar kriminalvårdens miljöer och anstaltsliv under cellfångelseperioden i Sverige fr o m 1840-talets mitt, och materialet har uppenbarligen i stor utsträckning ett kulturhistoriskt värde.

Inledningsvis följer nedan en översikt och bakgrund till bevarande och dokumentation av cellfångelsemiljöer i Sverige med fokusering på verksamhet i Gävle, Ystad, Norrköping respektive Karlstad. Tonvikten läggs på vård och bevarande av föremål och olika försök under de senaste drygt 30 åren att i Sverige skapa ett fångvårdshistoriskt museum.

Gävle

Birger Lindroos pensionerades som biträdande regionschef för kriminalvården 1986, och är grundaren av och initiativtagaren till Fängelsemuseet i Gävle. Föregångaren till det nuvarande fängelsemuseet, vilket som bekant idag inryms i f d läns cellfängelset, är Lindroos museiutställning, vilken han successivt byggde upp fr o m 1978. Lindroos fängelsemuseum var inrymt i f d länshäktets byggnad - mellan Slottet och läns cellfängelset - vilken användes som kriminalvårdens regionkansli och var Birger Lindroos arbetsplats. År 2002 bildades Föreningen Fängelsemuseet i Gävle, som driver verksamheten i det år 2004 invigda Fängelsemuseet i Gävle.

Ystad

Ystadsbon Kurt Sköld arbetade från 1949 som anställd på kriminalvårdsanstalten i Ystad fram till nerläggningen på 80-talet. Han intresserade sig tidigt för fångvårdens historia och byggde på motsvarande sätt som Lindroos i Gävle, successivt upp en kriminalvårdshistorisk samling av föremål och arkivhandlingar. Sedan ystadsanstalten nerlades som fängelse 1984 verkade Sköld för att fängelsebyggnaden skulle bevaras åt eftervärlden. Han hoppades även att i delar av f d cellfängelset få inreda ett fångvårdsmuseum. Fängelset i Ystad förklarades för byggnadsminne 1989, men i byggnadens nya användning inrättades tyvärr aldrig något fängelsemuseum. Kurt Sköld sålde år 2003 sin föremålssamling för en symbolisk summa till Fängelsemuseet i Gävle.

Norrköping

År 1976 utlokaliserades kriminalvårdsstyrelsen till Norrköping. Kriminalvårdens generaldirektör Torsten Eriksson hade dessförinnan redan på 1960-talet verkat för att ett fängelsehistoriskt museum skulle inrättas i det då nerlagda f d läns cellfängelset i Linköping. I en skrivelse till riksantikvarieämbetet 68 03 08 framhåller Eriksson som chef för kriminalvårdsstyrelsen angående f d linköpingsanstalten:

Cellfängelset i Linköping är helt enkelt en historisk klenod, och de största ansträngningar för dess bevarande är försvarade. Det riktigaste vore, att anstalten förvandlades till ett museum. Kriminalvårdsstyrelsen är beredd att ta hand om detta. Ekonomiskt kunde anstalten utnyttjas på så sätt, att en del upplåtes för lagerhållning åt kriminalvårdens arbetsdrift, medan de för den historiska kunskapen viktigaste partierna hålls fria och ställs under överinseende av Östergötlands och Linköpings stads museum.

Linköpings fängelse revs dock år 1969. Byrådirektör Henry Holm vid kriminalvårdsstyrelsen samlade under sin tjänstetid fram till pensioneringen på 80-talet aktivt in och bevarade en avsevärd mängd kulturhistoriska föremål och handlingar från de äldre anstalterna i landet. Han inrättade i kriminalvårdsstyrelsens kurslokaler vid Gamla Torget i Norrköping, troligen redan före Lindroos utställning i Gävle, en av de allra första museala utställningarna i Sverige om fängelser och fängvård. Utställningen var så vitt känt inte öppen för allmänheten, utan fungerade främst som en del i utbildningsverksamheten för kriminalvårdens personal. År 1989 tillsatte kriminalvårdsstyrelsen en arbetsgrupp som skulle utreda och föreslå åtgärder kring kriminalvårdens musei- och utställningsverksamhet. Arbetsgruppen hade främst till uppgift att samla in, återföra och förvara föremål som tillhörde eller hade tillhört kriminalvården. Avsikten var till en början att i samarbete med något museum i landet skapa ett kriminalvårdsmuseum. Resultatet av gruppens strävanden blev den 1991 färdigställda museiutställningen i kriminalvårdsverkets lokaler i Norrköping. Utställningen bestod i första hand dels av det material som arbetsgruppen för kriminalvårdens musei- och utställningsverksamhet hade samlat in, och dels Henry Holms fängvårdsutställning, vilken från kriminalvårdens kurslokaler vid Gamla Torget överflyttades till kriminalvårdsverkets byggnadskomplex och den där nyinrättade museidelen. Utställningen i Norrköping skulle dock inte få finnas kvar särskilt länge. För några år sedan upptäcktes mögelskador i den 1970-talsbyggnad där kriminalvårdsverket har sina lokaler. På grund av den därmed nödvändiga ombyggnaden och mögelsaneringen i huset har hela den kriminalvårdshistoriska utställningen tagits ner och lagts i förråd. Materialets framtida öde är i dag så vitt känt ovisst.

Karlstad

Fängelset i Karlstad uppfördes 1842-47 och tillhör i likhet med bl a Gävle fängelse den större, T-formade standardplanen för cellfängelser uppförda till följd av 1840-41 års fängvårdsreform. År 1977 presenterades i lokalpressen ett nybyggnadsprojekt för fängelsetomten, vilket skulle innebära rivning av fängelset. Anders Jansson skrev samma år till stadsarkitekten för att klarlägga möjligheterna att bevara byggnaden. Stadsarkitektens svar påvisade att fängelsets rivning endast kunde hindras om ett betydande arbete i syfte att bilda opinion för byggnadens

bevarande utfördes. Rivningsplanerna förverkligades inte, dels beroende på Anders och Lars-Martin Janssons namninsamling för byggnadens bevarande 1978, och dels genom ett ingripande från riksantikvarieämbetet (i det följande förkortat till RAÄ) samma år, sedan ovannämnda privatpersoner dessförinnan hade tillskrivit denna myndighet.

Enligt ett yttrande från RAÄ 1980 ägde karlstadsanstalten vid sidan om sitt stora värde som källa för kunskap om kriminalvårdens historia, även ett betydande arkitekturhistoriskt värde. I synnerhet bedömdes byggnadens interiör vara väl bevarad. I mars 1985 tillkännagavs i dagspressen att långt framskridna planer hade förhandlats fram bakom lykta dörrar av representanter för RAÄ, kommunen, ett hotellbolag och den nytillträdde länsantikvarien Anders Hillgren. Planerna gällde ombyggnad av fängelset till hotell. Hotellplanerna omintetgjorde möjligheterna att förverkliga en återanvändning av fängelset som föreningshus, fängelsemuseum och vandrarhem, vilket Föreningen Karlstad Lever 1983-84 utarbetade planer för i samarbete med den fram till 1985 verksamme länsantikvarien Claes Varenius. I december 1986 startades ombyggnaden av f d kriminalvårdsanstalten till hotell. Hotellet invigdes 1988. Sedan 1980 hade RAÄ verkat för att fängelset skulle förklaras för byggnadsminnesmärke, alternativt byggnadsminne. I RAÄ:s skrivelse till länsstyrelsen i Värmlands län 861110 framhålles emellertid att en byggnadsminnesförklaring inte längre kunde anses motiverad, på grund av de ingrepp i framförallt byggnadens interiör som blev följden av ombyggnaden till hotell. År 1984-86 genomförde RAÄ en kulturhistorisk inventering av landets äldre cellfängelsebyggnader. En föregångare i mindre skala, till denna undersökning, var det inventeringsmaterial som Anders Jansson 1980 sammanställde på uppdrag av RAÄ. Denna inventering omfattade enbart de 12 kvarvarande cellfängelserna i T-format plan, och ledde bl a fram till RAÄ:s ovannämnda beslut 1980 att verka för att karlstadsfängelset byggnadsminnesförklaras.

Jansson hemställde i en skrivelse 1980 med stöd av antikvarie Håkan Eles vid Värmlands museum, till RAÄ att en inventering av kulturhistoriskt värdefulla föremål och äldre inventarier vid landets kriminalvårdsanstalter måtte genomföras. I en skrivelse året därpå ansåg RAÄ att Janssons förslag om föremålsinventering var bra, och ämnade ta upp förslaget vid de då aktuella förhandlingarna med kriminalvårdsstyrelsen om en riksomfattande fängelseinventering. Som ovan angetts kom inventeringen av fängelsebyggnaderna till stånd 1984-86, dock blev aldrig någon motsvarande systematisk kartläggning av föremål och inventarier vid fängelserna genomförd. I syfte att skapa underlag för det av Föreningen Karlstad Lever planerade fängelsemuseet i karlstadsfängelset, gjorde emellertid Anders Jansson 1982 en enkätundersökning av förekomsten av kulturhistoriskt värdefulla föremål vid ett tjugotal äldre kriminalvårdsanstalter.

I samband med ombyggnaden av fängelset till hotell räddades av kulturhistoriska skäl en del inventarier och material då de var på väg till avfallscontainrar. I samarbete med Värmlands museum omhändertogs detta material. I det nya hotellet inreddes i bottenvåningen och källaren en utställning och två rekonstruerade celler från 1800-talet respektive 1900-talet. Utställningen med montrar och text sammanställdes av antikvarie Håkan Eles vid Värmlands museum och rekonstruktionerna av celler utfördes genom Vårdenheten vid RAÄ, och därvarande arkitekt Per-Anders Johansson. Denna museala utställning bekostades uteslutande av Home Hotel AB. Mer än hundra föremål från fängelset har emellertid av olika skäl med avsikt undanhållits från att införlivas med museiutställningen i Hotel Bilan i Karlstad, och utgör i dag ett ägarlöst, kulturhistoriskt hittegods, som tills vidare förvaras i Värmlands museums magasin samt i en privat bostad i staden.

Mötet i Gjuteriet

I Gjuteriet i Karlstad har Föreningen Karlstad Lever sina lokaler. Föreningen bildades 1979 under namnet Föreningen Rädda Badhuset. Gjuteriet är ett föreningshus som invigdes 1986 och inrymmer lokaler för bl a föreningar, närradio samt musik- och teatergrupper. Vid medlemsmöte i Föreningen Karlstad Lever i september 2003 beslutades att arrangera ett informations-, diskussions- och samrådsmöte om förvaring och bevarande av de föremål som räddats undan förstörelse i samband med byggandet av ett hotell i läns cellfängelset i Karlstad. Mötet hölls i Gjuteriet 040209 och resulterade i att en arbetsgrupp för frågan om förvaring och bevarande av det ägarlösa, kulturhistoriska hittegodset från f d fängelset i Karlstad bildades. Till sammankallande utsågs Föreningen Karlstad Lever.

Hemställen

Arbetsgruppen vänder sig härmed till Nordiska museet och hemställer att museet ombesörjer en kulturhistorisk utredning och utvärdering av det kriminalvårdshistoriska hittegodset, som gjordes till föremål för ovan nämnda möte i Karlstad. Målsättningen vore att utreda hittegodsets kulturhistoriska värde och bedöma i vilken grad och i vilka avseenden materialet är bevarandevärt. Alla dessa mer än 100 föremål, som förvaras i en privatpersons bostad i Karlstad, och dels i Värmlands museums magasin i Ulvsby, strax utanför Karlstad, skulle omfattas av undersökningen. Utifrån denna bedömning görs förslagsvis i sin tur en utvärdering av materialet i relation till vad som redan finns bevarat i Hotel Bilans museiutställning i Karlstad, respektive i Nordiska museets föremålssamling, vad gäller kriminalvården och dess byggnadsmiljö i svenska cellfängelser.

Kriminalvårdshistoriskt hittegodset i Karlstad

Vid telefonsamtal med Dan Waldetoft vid Nordiska museet 040301 framgick att detta museum alltsedan mitten av 1900-talet successivt redan insamlat åtskilligt material från landets cellfängelser från 1800-talet och 1900-talets början. Undertecknade frågar sig i så fall hur stor del av Nordiska museets totala föremålsbestånd dessa från relativt modernare tid härstammande fängelseföremål egentligen utgör? Om man hypotetiskt jämför Nordiska museets totala mängd föremål från alla olika offentliga vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen med antalet inventarier från exempelvis det förindustriella bondesamhället - ett annat väsentligt ansvarsområde i Nordiska museets insamlings- och dokumentationsverksamhet - torde rimligtvis den offentliga vårdens andel relativt sett utgöra en försvinnande liten del. I det fall Nordiska museet ändå skulle vilja hävda, att de offentliga vårdinstitutionerna under 1800- och 1900-talen i hög grad redan finns tillräckligt representerade i museets föremålssamling, vill undertecknade likväl framhålla betydelsen av det vidare samhällshistoriska perspektiv som ovanstående jämförelse är tänkt att illustrera.

Till föreliggande skrivelse bifogas för kännedom en förteckning över ett begränsat urval av ovannämnda föremål i Karlstad. I förteckningen anges några objekt som av olika skäl förmodas vara av särskilt stort kulturhistoriskt intresse.

Karlstad den 21 oktober 2004

Arbetsgruppen för bevarande och framtida förvaring av kriminalvårdshistoriskt hittegods i Karlstad:

Elisabet Larberg
Ordf. Föreningen Karlstad Lever

Värmlands museum

Länsantikvarie Göran Wettergren

Comfort Hotel Bilan

Folkrörelsernas Arkiv för Värmland

FÖRENINGEN KARLSTAD LEVER
Gjuteriet
Verkstadsgatan 1
652 19 KARLSTAD

Ett urval objekt från det kriminalvårdshistoriska hittegodset Karlstad

- 1 "Magdalena Rudenschölds cellfönster". Cirkulärt gallerfönster inklusive karm från entréfasaden på Ahlstedtska huset på Långholmen i Stockholm. Enligt Bernt Ibrings bok *Vård och vakt i 50 år* (1957), sid 27, var det bakom detta runda gallerfönster (fönstret med galler är i sig troligen från 1800-talet eller decennierna kring sekelskiftet 1900) som den omskrivna politiska fången Magdalena Rudenschöld på 1790-talet satt fången.
- 2 En dårcelldörr från 1900-talets första decennier, tidigare placerad i den cell i bottenvåningen i Karlstads fängelse, som tidigare utgjorde anstaltens dårcell. Dörren är försedd med osedvanliga mathoar - två stycken - för fast respektive flytande föda.
- 3 Latrinskepp från läns cellfängelset i Karlstad. Anordningen består av en kraftig träplattform med kedjor från varje hörn, sammanlöpande till en lång kedja i mitten. På träskivan ställdes nattkärlen i cellkorridoren, och hissades dagligen ner i källaren för tömning.
- 4 Madrasserad cellfönsterlucka avsedd för mörkläggning i disciplinärt bestraffningssyfte. Madrasseringen är utförd på ett likartat sätt som dårceller och källarceller utformades från omkring sekelskiftet 1900 och framåt. Andra exempel på denna teknik för att madrassera dörrar, väggar, fönsterluckor o dyl, finns så vitt känt i Sverige endast kvar på insidan av en celldörr i f d kronohäktet i Landskrona citadell, förutom ovannämnda fönsterlucka från karlstadsanstalten. Denna fönsterlucka utgör följaktligen ett ovärderligt dokument inte minst för att möjliggöra rekonstruktionen av den källarcell i Gävle fängelse, vars madrassering helt förstördes vid omfattande vattenskador i samband med en översvämning i byggnaden på 1980-talet. Denna källarcell ingår ännu inte i den för allmänheten öppna delen av fängelsemuseet i Gävle, men är tänkt att så småningom bli en del av fängelsemuseets utställningslokaler.
- 5 Två stycken äldre nattkärl av plast från celler i Karlstads fängelse - troligen från 1950- eller 60-talen. Många äldre typer av nattkärl från cellfängelserna finns bevarade. Troligen är emellertid dessa "halvgamla" nattkärl från efterkrigstiden unika i sitt slag.
- 6 Kedjor använda som fot- och/eller handfängsel vid tågtransporter till och från Karlstads fängelse. Enligt intervju med vaktkonstapel Fritz Wedin användes denna typ av fängsel under dennes tjänstetid i Karlstad 1928-49.
- 7 Rymningshjälpmedel - ett gallerbändningsverktyg - inlindat i tyg och funnet undangömt i en kanal inuti en cellvägg i samband med ombyggnaden av fängelset i Karlstad på 1980-talet.
- 8 Underskjortor eller pyjamasskjortor för fångar, märkta med initialerna SFK (= Straffängelset i Karlstad), Dessutom finns på liknande sätt utförda kortkalsonger, lakan och örngott. Persedlarna påträffades i Karlstads fängelse, under cellgolv, vid ombyggnaden till hotell. Kläderna och lakanen är med all sannolikhet från perioden 1911-45, då nämligen beteckningen Straffängelset i Karlstad användes. En mängd äldre jackor, byxor, skor och mössor för fångar finns bevarade på olika håll i landet, men det är troligen däremot mycket ovanligt att så pass gamla underkläder finns bibehållna.

Byrådirektör Henry Holm förevisar hösten 1979 sin utställning i kriminalvårdsstyrelsens kursgård vid Gamla torget i Norrköping för Anders Jansson. Detta var en av Sveriges första större, permanenta museiutställningar med kriminalvårdshistorisk inriktning.